

Tom 12/2020, ss. 259-284

ISSN 0860-5637

e-ISSN 2657-7704

DOI: 10.19251/rtnp/2020.12(14)

www.rtnp.mazowiecka.edu.pl

Witold Rakowski

Mazowieckie Towarzystwo Naukowe

WIEŚ PŁOCKA. OD ROLNICZEJ DO WIELOFUNKCYJNEJ

COUNTRYSIDE OF PŁOCK. FROM AGRICULTURAL TO MULTI- FUNCTIONAL

Streszczenie:

Proces zmian zachodzący na wsi można analizować pod względem produkcji rolniczej, zagospodarowania przestrzennego, wyposażenia w infrastrukturę, dewastacji środowiska naturalnego itd. W niniejszym artykule na przykładzie pow. płockiego starano się udowodnić, że usytuowanie gmin wiejskich względem ośrodka miejskiego oferującego miejsca pracy, jakim jest Płock, wpływa na zróżnicowaną dynamikę zmian w rozmieszczeniu mieszkańców i na zmianę źródeł ich utrzymania. Ludność powiatu płockiego z rolniczej w roku 1950 przekształciła się w nierolniczą poprzez podejmowanie pracy w Płocku i zakładanie własnych firm w miejscu zamieszkania. Ponadto od 2000 r. w powiecie zachodził proces dezurbanizacji. Wieś staje się coraz bardziej atrakcyjnym miejscem zamieszkania.

Słowa kluczowe: ludność, rolnicza, nierolnicza, utrzymująca się ze źródeł nierolniczych, zmiany

Abstract:

The process of changes taking place in the countryside can be analyzed in terms of agricultural production, spatial planning, infrastructure facilities, environmental devastation, etc. In this paper, on the example of the Plock district, it was attempted to prove that the location of rural communes in relation to the urban center offering jobs, which is Plock, affects the different dynamics of changes in the distribution and the change of the inhabitants' sources of livelihood. The population of Plock county transformed from agricultural in 1950 to non-agricultural by getting jobs in Plock and starting their own businesses where they lived. In addition, since 2000, there has been a process of de-urbanization in the county. The countryside is becoming an increasingly attractive place to live.

Keywords: population, agricultural, non-agricultural, living off non-agricultural sources, changes

WSTĘP

Mimo wieloznaczności pojęcia wieś¹ w niniejszym opracowaniu przyjęto, że stanowi ona integralną część gminy, pomimo że w jej skład wchodzi miejscowości o zróżnicowanej liczbie mieszkańców i pełnionych funkcji. W przeszłości wieś była kojarzona z ludnością zajmującą się uprawą roślin i hodowlą zwierząt². Taka też była do połowy XX w. wieś plocka, ze zdecydowaną przewagą budynków drewnianych krytych słomą³, bez żadnej infrastruktury komunalnej⁴. Do tego dochodziło przeludnienie wsi wyrażające się pokaźną liczbą ludności rolniczej przypadającej na 100 ha użytków rolnych,

¹ J. Tkocz, *Organizacja przestrzenna wsi w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1998, s.15 i dalsze.

² M. Kielczewska-Zaleska, *Geografia osadnictwa. Zarys problematyki*, PWN, Warszawa 1976.

³ O. Rogalewski, *Budulec wsi polskiej w 1950 r.* „Acta Universitatis Wratislaviensis”, No 47, “Studia Geograficzne”, VIII, Wrocław 1966.

⁴ M. Kacprzak, *Wieś plocka – warunki bytowania*, Instytut Spraw Społecznych, Warszawa 1937 oraz *Wieś Polska 1939-1948. Materiały konkursowe*. Opracowali: K. Kersten, T. Szarota, t. I, Instytut Historii PAN, PWN, Warszawa 1967.

a mianowicie w 1950 r. wynosiło 46 osób. Należy przypomnieć, że w latach 1946-1950 każdego roku na skutek przyrostu naturalnego liczba mieszkańców wsi powiększała się o około 1 200 dzieci. W tym też okresie znaczna liczba mieszkańców w wyniku zmiany granic politycznych i akcji zasiedlania tzw. Ziem Odzyskanych, przeniosła się na tereny Polski północnej i zachodniej, co przyczyniło się do zmniejszania presji demograficznej wywieranej na przestrzeń powiatu płockiego, w tym na przestrzeń rolniczą. Jednakże dopiero po 1950 r. przyspieszony proces uprzemysłowienia kraju, następnie Płocka⁵ przyczynił się do powolnego zmniejszenia się ludności rolniczej, a zwiększenia się ludności utrzymującej się ze źródeł nierolniczych.

Następowały duże przemieszczenia dobowe (dojazdy do pracy, nauki), sezonowe i stałe ludności. Zmieniała się z czasem struktura społeczno-zawodowa i ulegały poprawie warunki życia ludności, poczynając od elektryfikacji wsi, budowy dróg, szkół, uruchomienia komunikacji autobusowej, a kończąc na rozwoju budownictwa mieszkaniowego i infrastruktury komunalnej.

Przyjmując wieś jako przedmiot badań naukowych, mamy do czynienia z bogactwem interesujących zagadnień demograficznych, społecznych, ekonomicznych, ekologicznych, ruralistycznych, technologicznych, infrastrukturalnych, kulturalnych, socjologicznych, obyczajowych⁶. Wszystkie one ulegają zmianie ze zróżnicowaną dynamiką w czasie i przestrzeni. Podmiotem sprawczym, a zarazem beneficjentem tych przemian, są ludzie i na nich będzie skoncentrowana uwaga w tym artykule. Przy czym użyte w tytule słowo wieś będzie utożsamiane z jej mieszkańcami jako całością zamieszkałą terytorium współczesnego powiatu płockiego w jego 15 gminach wiejskich w porównywalnych granicach administracyjnych gmin z 1999 r. Co prawda na obszarze powiatu płockiego w 1998 r. były 472 miejscowości wiejskich⁷, a w 2017 r. - 466⁸ i każda z nich może być przedmiotem badań⁹, to w tym wypadku,

⁵ B. Trzcńska, *Oddziaływanie inwestycji wiodącej na zatrudnienie w zakładach przemysłowych w ośrodkach intensywnie uprzemysłowionych*, Polska Akademia Nauk. Komitet Badań Rejonów Uprzemysłowionych, PWN, Warszawa 1988.

⁶ Por. M. Stanny, *Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 2013.

- M. Hałamska, M. Stanny, J. Wilkin (red.), *Ciągłość i zmiana. Stan rozwoju polskiej wsi*, tom I,II, IRWiR PAN, Warszawa 2019.

⁷ Powiaty w Polsce, GUS, 1999, s.107.

⁸ Województwo mazowieckie. Podregiony, powiaty, gminy, US w Warszawie, 2018, s. 101.

⁹ Tak jak uczynił to M. Kłodziński, Przybyszew. *Stulecie przemian wsi*, IRWiR PAN, Warszawa, 2019.

jak stwierdzono powyżej, celem udowodnienia tezy, że wieś płocka (i nie tylko) przekształciła się z rolniczej w wielofunkcyjną, podstawą rozważań będzie ludność gmin. Tym bardziej, że jest to jedyny powiat w Polsce o tak licznej grupie tych jednostek najniższego podziału terytorialnego kraju. Tak dużo gmin będących przedmiotem badań zwiększa pracochłonność i utrudnia analizę, ale z drugiej strony umożliwia poszerzenie interpretacji w ujęciu przestrzennym takich zjawisk, jak prześledzenie zmian w liczbie mieszkańców poszczególnych gmin i w źródłach ich utrzymania z uwzględnieniem ich renty, położenia wobec Płocka jako ośrodka podregionalnego oferującego zatrudnienie, naukę i usługi wyższego rzędu. Zmiany w liczbie ludności, jakie następują w poszczególnych gminach¹⁰ są powodowane przyrostem (ubytkiem) naturalnym, saldem migracji stałych (definitywnych) krajowych i zagranicznych oraz wynikają z włączenia pewnych miejscowości do miast lub nadanie praw miejskich niektórym dotychczasowym wsiom (osadom), jak to się stało z Drobinem w 1994 r. Czyli to, co się działo ze zmianą granic i obszarów zajmowanych przez gminy wiejskie przed 1975 r. zostało już uwzględnione w publikacji GUS wspomnianej w odnośniku 10. Natomiast inkorporacja niektórych miejscowości przez Płock dokonana po 1975 r. będzie uwzględniona w dalszych rozważaniach¹¹. Tok postępowania przy pisaniu tego artykułu był następujący. Najpierw przedstawiam zmiany w liczbie mieszkańców powiatu w latach 1946-2018 wraz z obliczeniem przyrostu naturalnego i salda migracji celem pokazania wkładu powiatu płockiego w rozwój demograficzny kraju. W dalszej kolejności postaram się udowodnić, że gminy leżące blisko Płocka charakteryzowały się większym przyrostem rzeczywistym ludności niż gminy peryferyjne. Końcowa część artykułu dotyczy zmian źródeł utrzymania ludności w latach 1950-2002 jako dowodu przekształceń – odchodzenia od rolnictwa jako głównego źródła utrzymania do mieszanych i przejmowania przez wieś funkcji rezydencjalnych i gospodarczych pozarolniczych. Rozwój infrastruktury drogowej, przewodowej, wzrost zamożności ludności przejawiający się między innymi coraz lepszym wyposażeniem gospodarstw

¹⁰ Oczywiście przy założeniu, że obszar gmin jest w badanym okresie taki sam jak to przyjęto w publikacji GUS z 1976 r. *Ludność i zasoby mieszkaniowe w latach 1946-1974 według podziału administracyjnego kraju z 1 czerwca 1975 r.* W wypadku zdecydowanej większości gmin pow. płockiego ich obszar w 2018 r. (poza małymi korektami geodezyjnymi) był taki sam z wyjątkiem gminy Bobrowiczki (Słupno), Łąck, Gąbin, Drobin. Z trzech gmin po 1975 r. niektóre miejscowości zostały włączone w granice Płocka, zaś w przypadku gm. Drobin osada ta z dniem 1 stycznia 1994 r. awansowała do rangi miasta. Z gminy tej wyłączono 3 139 osób.

¹¹ Por. Miejski Zeszyt Statystyczny nr 23, Urząd Miasta Płocka 2016, s.43.

domowych w dobra trwałego użytku w tym w rowery, motorowery, samochody osobowe i dostawcze, komputery, laptopy umożliwia mieszkańcom wsi poszerzanie kontaktów z otoczeniem i intensyfikację przemieszczeń dobowych, weekendowych, sezonowych. Umożliwia to wzrost poziomu wykształcenia ludności i poszerzanie wiedzy, poprzez samokształcenie, a w tym wspomaga rozwój infrastruktury i wzrost jej dostępności.

ZMIANY W LICZBIE LUDNOŚCI WIEJSKIEJ

Lata 1946-1950 to okres charakteryzujący się ubytkiem ludności.

W okresie powojennym w wyniku przesunięcia granicy politycznej kraju ze wschodu na zachód o około 250-300 km nastąpiły ogromne przemieszczenia ludności związane z zasiedlaniem nowych terenów. Dlatego tereny ziem tzw. dawnych Polski wschodniej, południowo-wschodniej, centralnej¹² traciły ludność, w tym i powiat płocki, na rzecz Warmii i Mazur, Pomorza, Ziemi Lubuskiej i Dolnego Śląska. W wyniku tych przemieszczeń ludność wiejska powiatu zmniejszyła się w przeciągu tych 5 lat o 8,2 tys. (tab. 1). Jeśli dodamy do tego, że w tym czasie przyrost naturalny przeciętnie każdego roku wynosił 1200 dzieci, co daje w sumie 6000, to łącznie wieś powiatu płockiego zasilila pozostałe tereny kraju w tym okresie w około 14 tys. ludności. Inaczej ujmując, ludność wiejska pow. płockiego w końcu 1950 r. liczyłaby nie 99 tys. tylko 113 tys. (107 tys. + 6 tys.). Czyli te 14 tys. ludności, o której była mowa wyżej, to jest wkład demograficzny i ekonomiczny (wychowanie dzieci kosztuje) ludności wiejskiej pow. płockiego w rozwój pozostałej części kraju. W ujęciu przestrzennym największy ubytek ludności nastąpił w gm. Nowy Duninów (-18%), Łąck (-15%), Wyszogród i Słubice (-12%), a więc w gminach leżących głównie po zachodniej stronie Wisły lub najdalej usytuowanych od Płocka: gm. Wyszogród granicząca z Wisłą od wschodu. Niewielki ubytek ludności nastąpił w gminach bliżej leżących Płocka. Ale w sumie we wszystkich gminach nastąpiło zmniejszenie liczby mieszkańców.

---

¹² Por. E. Frątczak, Z. Strzelecki (red.), *Demografia i społeczeństwo Ziemi Zachodnich i Północnych 1945-1995. Próba bilansu*, Polskie Towarzystwo Demograficzne, Warszawa 1996.

Okres lat 1950-1970 to powolny wzrost liczby ludności.

Zapoczątkowany w drugiej połowie lat 50. XX w. proces uprzemysłowienia Płocka wpłynął pozytywnie na powstrzymanie wyludniania się terenów wiejskich powiatu. Już w latach 1950-1960 we wszystkich gminach notowano przyrost rzeczywisty ludności. Najmniejszy w gm. Gąbin i Staroźreby, największy w gm. Brudzeń Duży, Stara Biała i Bielsk. W całym powiecie w ciągu 10 lat ludność na wsi zwiększyła się o około 5 tys. (tab. 1). Tymczasem szacunkowy przyrost naturalny¹³ wynosił około 16 000. To oznacza, że i tak ze wsi płockiej odpłynęło na inne tereny około 11 tys. ludności. W następnym dziesięcioleciu przyrost rzeczywisty ludności wynosił 6 tys., ale przestrzennie był zróżnicowany. Dalej jej największy wzrost notowano w gminie Stara Biała, Bielsk, Borowiczki, a ubytek nastąpił w gm. Mała Wieś, Słubice, Wyszogród przy ustabilizowanym stanie w gm. Bodzanów, Bulkowo komunikacyjnie słabo powiązanych z Płockiem. W latach 1960-1970 w porównaniu z poprzedzającym dziesięcioleciem współczynnik przyrostu naturalnego obniżył się z 15 do 9‰, dlatego wielkość przyrostu naturalnego można szacować na około 12 tys. to znaczy, że około 6 tys. mieszkańców przeniosło się na stały pobyt do Płocka lub do najbliższego otoczenia powiatu. Biorąc pod uwagę całe 20-letnie w powiecie, ludność na wsi wzrosła o 12%. Najwyższą dynamikę wzrostu ludności zanotowano w gm. Stara Biała (44%), Borowiczki (30%), Bielsk (20%). Niewielki przyrost nastąpił w gminach leżących z dala od Płocka, a w gm. Wyszogród zanotowano nawet ubytek¹⁴.

Lata 1970-1990. Od dynamicznego rozwoju kraju, do stagnacji, destabilizacji i zmiany ustroju

W pierwszych 6 latach tego okresu następował nadal proces uprzemysłowienia kraju, w tym też Płocka i tworzenie nowych miejsc pracy¹⁵. Okoliczność

¹³ Przyrost naturalny na wsi woj. płockiego na 1000 ludności wynosił:

1950 r.	15,7	1975 r.	9,8	1987 r.	5,8
1960 r.	15,0	1980 r.	8,6	1995 r.	2,4
1970 r.	9,0	1985 r.	7,0	1998 r.	1,1

Por. H. Bogacka, T. Mantorska, F. Stokowski, *Ruch naturalny i reprodukcja ludności Polski według województw w latach 1950-1997* (w nowym podziale administracyjnym), „Monografie i opracowania” nr 272/17, Szkoła Główna Planowania i Statystyki, Warszawa 1988, s.78.

¹⁴ Por. Kartogramy nr 4,5,7 zawarte w książce K. Kuciński, W. Rakowski, *Przestrzenne zróżnicowanie ciężarów migracyjnych ludności regionu warszawskiego*, „Monografie i opracowania”, nr 53, Szkoła Główna Planowania i Statystyki, Warszawa 1976.

¹⁵ Por. B. Trzczińska, *Oddziaływanie ...*, op. cit.

ta dla ludności pow. płockiego stwarzała szanse zatrudnienia w Płocku bez zmiany miejsca zamieszkania lub też odpływu ze wsi i zamieszkania w Płocku, co czyniło wiele osób¹⁶. Należy tu przypomnieć o pewnych ważnych faktach, a mianowicie:

- w 1955 r. uruchomiono Fabrykę Maszyn Żniwnych zatrudniającą w 1980 r. 3 tys. osób,
- oddanie do eksploatacji w 1964 r. Mazowieckich Zakładów Rafineryjnych i Petrochemicznych, które w 1980 r. zatrudniały 8,3 tys. osób. W latach wcześniejszych przy budowie tych zakładów, infrastruktury, mieszkań zatrudnienie również nie było mniejsze¹⁷,
- w 1966 r. przekazano do eksploatacji elektrociepłownię zatrudniającą około 700 osób,
- w 1976 r. uruchomiono Zakład Przemysłu Odzieżowego „Cotex”, gdzie znalazło pracę 2,5 tys. osób¹⁸,
- w 1971 r. liczba zatrudnionych w Płocku w gospodarce społeczno-gospodarczej wynosiła 40,7 tys., w tym w przemyśle 16 tys., w budownictwie 9 tys. W następnych latach miał miejsce dalszy wzrost zatrudnienia, co wpływało na wzrost dojazdów do pracy do Płocka. W 1968 r. dojeżdżało codziennie do tego miasta 5989 osób, w tym w przemyśle znajdowało zatrudnienie 1736 osób, w budownictwie 2559, w transporcie i łączności 971 osób¹⁹.

Ludność dojeżdżała nie tylko z gm. pow. płockiego, lecz także z gostynińskiego²⁰ i sierpeckiego. Proces zwiększania zatrudnienia pozarolniczego trwał nadal.

W 1973 r. dojeżdżało 11 990 osób, czyli dwukrotnie więcej niż w 1968 r. Dziesięć lat później liczba zwiększyła się do 12 489 osób, w tym z terenów

¹⁶ Por. W. Rakowski, *Regiony miejskie w Polsce w świetle migracji ludności*, „Monografie i opracowania” nr 271, Szkoła Główna Planowania i Statystyki, Warszawa 1989, s. 54, 55, 57, 62, 65, 67, 125.

¹⁷ J. Chojnacki, *Petrochemia a rozwój Płocka*, Wydanie II, Warszawa 1977.

¹⁸ Por. S. Misztal, *Rozwój przemysłu na Mazowszu*, w: *Mazowsze – kształtowanie struktur przestrzennych*, „Biuletyn” Instytut Gospodarstwa Społecznego (IGS), nr 4/1989, Problemy regionu warszawskiego, tom V, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 1992.

¹⁹ Strefy wpływów dużych miast w świetle dojazdów do pracy, GUS, 1973, s. 58-59, oraz 103-122, 137, a także por. J. Chojnacki, *Płock 1969 w liczbach*, Towarzystwo Naukowe Płockie, Płock 1969.

²⁰ Do 1975r. gm. Gąbin, Łąck i Nowy Duninów należały do pow. gostynińskiego.

wiejskich pochodziło 94%. W ogólnej liczbie dojeżdżających udział kobiet²¹ wyniósł 28%. Rok 1983 należy przyjąć jako końcowy dla wzrostu zatrudnienia pozarolniczego w powiecie płockim. W następnych latach liczba dojeżdżających spadała, ponieważ wygasła nie tylko dynamika uprzemysłowienia powiatu, lecz także rozwoju gospodarczego kraju. W wyniku takich procesów ludność wiejska powiatu w latach 1970-1980 zmalała o 2 tys., a w następnej dekadzie o dalsze 8 tys., w tym 4123 z gm. Borowiczki włączono w granice administracyjne miasta Płocka²². Uwzględniając przyrost naturalny na wsi, który w całym 20-leciu można szacować na 17 tys., wkład powiatu w rozwój demograficzny kraju, w tym także miasta Płocka, poprzez saldo migracji i inkorporację w omawianym okresie wyniósł 27 tys.

Okres żywiłowej transformacji lat 1990-2000

Dekada ta charakteryzowała się żywiłowością przemian gospodarczych i społecznych, czego odzwierciedleniem był rynek pracy. Przekształcił się on z rynku niedoboru rąk do pracy do nadwyżki zasobów pracy, czyli do bezrobocia wywołanego likwidacją niektórych zakładów pracy lub zmniejszaniem zatrudnienia w pozostałych firmach podlegających restrukturyzacji, prywatyzacji lub przejmowaniu przez zagraniczny kapitał. Dotyczyło to nie tylko Płocka i jego najbliższego otoczenia, lecz całego kraju. Prócz przekształceń wywołanych zmianą ustroju politycznego i gospodarczego doszła do tego jeszcze reforma administracyjna kraju. Z końcem 1998 r. Płock oraz 32 inne miasta przestały pełnić funkcje wojewódzkie, co pociągało za sobą likwidację wielu innych instytucji, a tym samym miejsc pracy. Brak popytu na zasoby pracy doprowadził do obniżenia wynagrodzenia, zubożenia społeczeństwa i pojawienia się biedy²³ w wielu rodzinach, szczególnie posiadających dzieci. W takich warunkach zmalała ruchliwość przestrzenna ludności i obniżył się przyrost naturalny, który wyniósł w tych latach od 4‰ w 1990 r. do 1‰ w 2000 r. Stąd też można szacować, że w liczbach absolutnych wyniósł on w tej dekadzie około 2500. W 1997

²¹ Por. T. Gocał, W. Rakowski, Delimitacja regionów i subregionów migracyjnych w zakresie dojazdów do pracy, „Monografie i Opracowania” nr 332/17, Szkoła Główna Planowania i Statystyki, Instytut Statystyki i Demografii, Warszawa 1991, s.68 oraz 78-80.

²² Por. Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym oraz zmiany podziału administracyjnego, GUS 1990, s.26.

²³ S. Golinowska (red.), *Polska bieda. Kryteria. Ocena. Przeciwdziałanie*. Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1996.

r. w granice Płocka włączono kilka wsi z gm. Łąck oraz wieś Tokary-Rąbierz z gm. Gąbin²⁴. W wyniku tej inkorporacji Płock, kosztem terenów wiejskich, zwiększył liczbę mieszkańców o 2414²⁵. Do tego dochodzi Drobin z liczbą 3139, który w 1994 r. stał się miastem²⁶. W wyniku zmian administracyjnych ludność wiejska powiatu w latach 1990-2000 zmalała o około 5,5 tys. Uwzględniając jednak dodatni przyrost naturalny w wysokości 2500 osób, ubytek rzeczywisty ludności wynosił około 3500. Gdyby nie było włączenia administracyjnego wsi do Płocka w 1987 i w 1997 r. oraz awansu Drobin do rangi miasta²⁷ ludność wiejska powiatu liczyłaby nie 97 tys. tylko około 10 tys. więcej.

Obok znacznego zmniejszenia się liczby mieszkańców wsi w gm. Drobin (o 3375), Łąck (o 2023) niewielki spadek nastąpił w takich gminach jak Bodzanów, Bulkowo, Gąbin, Mała Wieś, Wyszogród. Pewien przyrost rzeczywisty ludności zanotowano w gm. Bielsk, Brudzeń Duży, Radzanowo, Stara Biała i Słupno (tab. 1), a więc w gminach leżących w sąsiedztwie miasta. W pozostałych 3 gminach (Nowy Duninów, Słubice, Staroźreby) stan ludności nie uległ istotnym zmianom.

Okres lat 2000-2018. Od permanentnego wysokiego bezrobocia do równowagi na rynku pracy

O przyroście (ubytku) rzeczywistym ludności w danym powiecie decyduje liczba tworzonych nowych miejsc pracy na jego terenie lub w bliskim sąsiedztwie. Zatrudnienie zapewnia bowiem wynagrodzenie i źródło utrzymania ludności. W warunkach braku miejsc pracy ludność będzie skłonna migrować tam, gdzie jest stworzony popyt na zasoby pracy. W polskich realiach rynku pracy stopa bezrobocia w 2000 r. i 2005 r. wynosiła 15-17%, a w wielu województwach przekraczała 20%. W tej sytuacji, gdzie stopa bezrobocia w tych wyżej

²⁴ Miejski Zeszyt Statystyczny nr 23, Urząd Miasta, Płock 2016, s. 43.

²⁵ W 1996 r. Płock liczył 127 670 ludności, zaś w 1997 r. 130 596, czyli liczba mieszkańców zwiększyła się o 2926, z tego na przyrost naturalny przypadało 307 osób i na saldo migracji 205 łącznie 512 osób, czyli 2926-512=2415

Por. Miejski Zeszyt Statystyczny s. 43 i W. Rakowski, *Wpływ przyrostu naturalnego i salda migracji stałych ludności na wzrost liczby mieszkańców Płocka w latach 1946-2015*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego”, tom IX, Płock 2017, s.71.

²⁶ Rocznik Demograficzny 1996, GUS, s.18.

²⁷ W 1950 r. Drobin liczył 2013 mieszkańców ze zdecydowaną większością utrzymujących się ze źródeł nierolniczych, w 1960 r. 2081, w 1978 r. 2608 osób.

Por. W. Rakowski, *Osadnictwo Mazowsza*, w: Mazowsze – kształtowanie ...op. cit.

wymienionych latach wynosiła 20%, przemieszczanie się ludności z Płocka i z jego powiatu na inne tereny kraju były ograniczone. Dopiero wstąpienie 1 maja 2004 r. Polski do Unii Europejskiej stworzyło szanse na sezonowe²⁸ podejmowanie pracy w niektórych państwach (Niemcy, Irlandia, Wielka Brytania), co przyczyniło się do stopniowego obniżania bezrobocia i poprawy warunków życia ludności. Również polska gospodarka po wielu zawirowaniach i terapiach szokowych od 2004 r. weszła na ścieżkę przyspieszonego rozwoju i w jego wyniku spadała stopa bezrobocia - w 2018 r. wynosiła 5%²⁹. Jednocześnie uległa zmianie sytuacja demograficzna kraju. Od 1998 r. z niewielkim przyrostem w latach 2008-2011 występuje ubytek naturalny ludności³⁰. Jeżeli następuje ubytek naturalny w kraju, oznacza to, że przyrost rzeczywisty ludności, np. w Warszawie czy w gm. Stara Biała, Słupno odbywa się kosztem innych gmin wiejskich czy miast. W wypadku pow. płockiego w latach 2000-2018 największy przyrost rzeczywisty ludności nastąpił w gm. Słupno (o 3387 osób), Stara Biała (o 2568), Radzanowo (o 1438), Łąck (o 498), Brudzeń Duży (o 406), Gąbin (o 192) i Bielsk (o 6), czyli w sumie o 8495 mieszkańców. W pozostałych 8 gminach nastąpił ubytek w wysokości 3988 osób³¹. Czyli przyrost rzeczywisty na wsi w ciągu tych 18 lat wyniósł 4507 osób (tab.1). Przyjmując, że przyrost naturalny w tym okresie przeciętnie wynosił 1‰ rocznie, to daje to w liczbach absolutnych około 2 tys. osób. Zatem o około 2 tys. mieszkańców wieś powiatu płockiego wzbogaciła się w wyniku dodatniego salda migracji uzyskanego głównie kosztem miasta Płocka, skąd część mieszkańców przenosi się do jego strefy podmiejskiej. Nastąpiło więc odwrócenie trendów migracji ludności i jej przestrzennej koncentracji, zwane dezurbanizacją.

Podsumowując ten fragment artykułu, należy zauważyć, że w 2018 r. w porównaniu do 1946 r. liczba ludności wiejskiej pow. płockiego była mniejsza o około 6 tys., przy czym gdyby nie było włączania niektórych miejscowości do miasta Płocka i awansu osady Drobin do rangi miasta, to na koniec 2018 r. liczba mieszkańców wsi wynosiłaby nie 101,5 tys., lecz 111 tys. (101,5+9,5). Gdyby do tej liczby dodać utratę ludności w wyniku kształtowania się ujemnego salda migracji wynoszącego szacunkowo 56 tys., stan ludności wiejskiej

²⁸ Która z upływem czasu dla niektórych osób stawała się stałym miejscem zamieszkania.

²⁹ Rocznik Statystyczny RP 2019, GUS, s. 40-41.

³⁰ Rocznik Demograficzny 2019, s. 28-31.

³¹ W m. Płocku ubytek ten wynosił 9 tys. osób (por. RD 2019 s. 100).

w powiecie wynosiłby 167 tys., czyli wkład mieszkańców wsi woj. płockiego w rozwój demograficzny kraju w okresie 73 lat wynosił 65,5 tys. osób. Z tego można szacować, że co najmniej połowa z tej liczby zwiększyła potencjał demograficzny Płocka.

Tabela 1.

Liczba ludności w gm. powiatu płockiego w latach 1946-2018 (w granicach porównywalnych)

Nazwa gminy	1946	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2018
1. Bielsk	8278	7404	8134	8922	8965	8691	9082	9088
2. Bodzanów	8997	8478	8839	8834	8898	8507	8495	8221
3. Brudzeń Duży	7576	7134	7749	8117	7826	7596	7868	8274
4. Bulkowo	7086	6885	7333	7392	6902	6459	6367	5584
5. Drobin razem	9561	9118	9484	9929	9638	9186	8896	7957
z tego:								
Drobin miasto	2320	2013	2081	2334	2720	2800	3096	2889
Drobin wieś	7241	7105	7403	7595	6918	6386	5811	5068
6. Gąbin	8021	7464	7487	7557	7119	6866	6715	6907
7. Łąck	5855	4996	5406	5871	6349	6927	4904	5402
8. Mała Wieś	7812	7535	7798	7614	7051	6729	6672	6032
9. Nowy Duninów	4821	3967	4024	4319	4037	3946	4018	3993
10. Radzanowo	6398	6145	6587	7262	7173	6764	7014	8452
11. Słupno (Borowiczki)	6415	6116	6766	7980	8805	4310a	4430	7817
12. Słubice	6101	5374	5670	5587	5009	4817	4888	4455
13. Stara Biała	6359	5752	6325	8308	8452	8570	9323	11891
14. Staroźreby	9153	8429	8467	8736	8482	7922	7907	7306
15. Wyszogród	4827	4207	4345	4160	3830	3703	3478	2989
Razem	107260	99004	104412	110588	108536	100993	96972	101479

^aDo 1989 r. gmina Borowiczki

Źródło: Opracowanie własne na podstawie:

- *Ludność i zasoby mieszkaniowe w latach 1946-1974 według podziału administracyjnego kraju z 1 czerwca 1975*, GUS, 1976.

- *Rocznik Województwa Płockiego 1981*, WUS w Płocku.

- *Demografia 1991*, s. 30-31, GUS 1992.

- *Rocznik Demograficzny 2002*, s. 39-41 oraz *R.D.2019*, s. 111-113.

ZMIANY W ŹRÓDŁACH UTRZYMANIA LUDNOŚCI WIEJSKIEJ

Jedną z charakterystycznych cech, jaką brano pod uwagę w XX w. w systemie osadniczym odróżniającą miasta od wsi były – prócz układu urbanistycznego, charakteru zabudowy, liczby mieszkańców, gęstości zaludnienia – pozarolnicze źródła utrzymania. Tymczasem wraz z przyspieszeniem przemysłowienia terytorium Polski, rozwojem infrastruktury coraz więcej ludności wiejskiej utrzymującej się z rolnictwa i mieszkającej na wsi podejmowało pracę w miastach³². Osoby, które posiadały gospodarstwa rolne i częściowo w nich pracowały, a jednocześnie podejmowały pracę w mieście w literaturze ekonomicznej określano jako chłopo-robotników³³. Poszerzając proces podejmowania przez ludność wiejską pracy pozarolniczej lub utrzymywania się ze źródeł nierolniczych wraz z innymi formami przekształceń, np. pojawianiem się budownictwa robotniczego, zjawisko to zaczęto nazywać urbanizacją wsi³⁴. Problem ten został dość wszechstronnie przedstawiony na przykładzie woj. warszawskiego³⁵, w tym także plockiego³⁶. Od tego czasu pojawiły się nowe zjawiska, które doprowadziły do:

- radykalnego zmniejszenia liczby osób zatrudnionych w rolnictwie,
- poszerzania działalności produkcyjnej, usługowej na wsi, świadczonej często na rzecz ludności miast,
- rozwoju budownictwa mieszkaniowego letniskowego i rezydencjonalnego, podejmowanego z inicjatywy mieszkańców miast (proces dezurbanizacji),
- powiększania się od lat 70. liczby emerytów, rencistów posiadających własne źródło utrzymania,
- wzrostu poziomu wykształcenia ludności,
- wyludniania się wsi leżących z dala od pozarolniczych rynków pracy i koncentracji ludności w strefach podmiejskich dużych i średnich miast.

³² R. Turski, *Między miastem a wsią, Struktura społeczno-zawodowa w Polsce*. PWN, Warszawa, 1965.

³³ D. Gałaj, *Chłopi-robotnicy wsi polskiej, rzeczywistość i opinie*, PWRiL, Warszawa 1964.

³⁴ S. Golachowski, *Urbanizacja wsi w województwie opolskim* w: *Studia nad miastami i wsiami śląskimi*, PWN, Opole-Wrocław 1969.

³⁵ W. Rakowski, *Procesy urbanizacji wsi. Na przykładzie woj. warszawskiego*. „Studia”, tom L, Polska Akademia Nauk Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, PWN, Warszawa 1975.

³⁶ W. Rakowski, *Zmiany w źródłach utrzymania ludności wiejskiej powiatu plockiego pod wpływem industrializacji*, „Notatki Płockie”, nr 5/59, Płock, 1970.

Takie procesy występowały i zachodzą nadal w pow. Płockim, czego dowodem wcześniej wskazanym było wyludnianie się gmin leżących z dala od Płocka lub słabo z nim powiązanych komunikacyjnie, a z drugiej strony powiększanie się liczby ludności w gminach graniczących z miastem. Ponadto gminy leżące bliżej Płocka i dobrze z nim komunikacyjnie powiązane od 1960 r. odznaczały się wyższą dynamiką zmian źródeł utrzymania (tab. 2). Pewien wyjątek stanowiły gminy Łąck i Nowy Duninów, które z uwagi na dobrze rozwinięte funkcje rekreacyjno-wypoczynkowe już w 1950 r. charakteryzowały się najwyższym odsetkiem ludności utrzymującej się ze źródeł nierolniczych w powiecie³⁷. Ponadto w gm. Bodzanów i Mała Wieś oddalonych od Płocka również więcej niż co czwarta osoba czerpała dochody spoza rolnictwa. Na terenie tych gmin istniały zakłady przemysłowe (betoniarnia, masarnia, rozlewnia piwa – w Bodzanowie, cukrownia – w Małej Wsi) dające pracę miejscowej ludności. W każdym z ośrodków gminnych pewna liczba mieszkańców znajdowała zatrudnienie w miejscowej administracji i placówkach usługowych takich jak szkoły, handel, gastronomia, poczta. Jednak wzrost zatrudnienia w tych lokalnych jednostkach był bardzo ograniczony, stąd w latach 1950-1960 tylko w gminach Łąck, Nowy Duninów, Stara Biała, Borowiczki nastąpił zauważalny wzrost liczby ludności utrzymującej się ze źródeł nierolniczych, zaś w pozostałych minimalny. Dopiero w następnej dekadzie, kiedy uprzemysłowienie Płocka nabrało rozmachu, nastąpił wzrost odsetka ludności nierolniczej w zdecydowanej większości gmin z wyjątkiem Wyszogrodu i Drobin – gmin najdalej leżących od Płocka i wówczas jeszcze słabo komunikacyjnie z nim powiązanych, podobnie jak gm. Bulkowo, Starożreby charakteryzujące się niskim procentem ludności utrzymującej się z pracy poza rolnictwem (tab. 2). W 1970 r. były jeszcze duże rozpiętości między gminami w źródłach utrzymania ludności. Najwięcej ze źródeł nierolniczych utrzymywało się ludności, tak w 1950, jak i 1960 r., w gm. Nowy Duninów, bo 67% i Łąck – 54%, a najmniej w gm. Wyszogród (15%) i Bulkowo. W następnych 8 latach wzrost ludności utrzymującej się ze źródeł nierolniczych był powodowany nie tylko podejmowaniem pracy przez ludność wiejską w firmach budowlanych, w przemyśle, częściowo w obrocie towarami,

³⁷ Co prawda gminy te oraz Gąbin, Słubice do 31 maja 1975 r. należały do pow. gostyńskiego, ale w artykule przyjęto, że przedmiotem badań jest ludność gmin w porównywalnych granicach powiatu wyodrębnionego 1 stycznia 1999 r., czyli założono, że te cztery gminy już od 1946 r. znajdowały się w pow. płockim.

lecz także przechodzeniem na emeryturę lub renty osób, które podejmowały pracę pozarolniczą w latach wcześniejszych.

Tabela 2.

Ludność utrzymująca się ze źródeł nierolniczych w gminach pow. płockiego w latach 1950-2002 w %

Gminy	1950	1960	1970	1978	1988	2002	Przyrost pp		
							1950-1970	1970-1980	1988-2002
1. Bielsk	14	22	36	45	59	80	22	23	21
2. Bodzanów	27	29	37	45	58	78	10	21	20
3. Brudzeń Duży	14	12	29	39	54	77	15	25	23
4. Bulkowo	8	10	17	25	41	65	9	24	24
5. Drobin	19	24	27	36	50	75 ^a	8	23	25
6. Gąbin	12	17	32	40	52	76	20	20	24
7. Łąck	28	45	54	62	71	90	26	17	19
8. Mała Wieś	26	28	37	43	52	75	11	15	23
9. Nowy Duninów	36	44	67	75	79	94	31	12	15
10. Radzanowo	10	15	27	36	53	74	17	26	21
11. Borowiczki (Słupno)	37	49	59	68	61	80	22	2	19
12. Słubice	10	13	24	28	43	67	14	19	24
13. Stara Biała	22	28	49	57	65	85	27	16	20
14. Staroźreby	16	17	26	36	50	75	10	24	25
15. Wyszogród	14	13	15	20	38	60	1	13	22

^a Łącznie z miastem: wieś 63%, miasto 96%

Źródło: Dla lat 1950-1970 patrz tab.1, dla pozostałych spisy powszechnie ludności

Ponadto w połowie lat 70. rolnicy zostali objęci obowiązkowym ubezpieczeniem i jeżeli po osiągnięciu wieku emerytalnego przekazywali gospodarstwo rolne swemu następcy lub na rzecz skarbu państwa, otrzymywali emeryturę. Tym należy częściowo tłumaczyć także w latach następnych przyspieszony wzrost mieszkańców wsi utrzymujących się ze źródeł nierolniczych nie tylko w powiecie płockim, lecz także w całym kraju. Jeśli między 1950 a 1970 r. przyrost ludności nierolniczej liczony w punktach procentowych (pp) w poszczególnych gminach wynosił od 1 do 31, w następnych 18 latach od 2 do 26 i w końcowym okresie analizy od 15 do 25, to znaczy, że do 1988 r. proces zmian w źródłach utrzymania ludności wiejskiej był przestrzennie bardziej różnicowany niż w latach 1988-2002. Zjawisko to należy tłumaczyć tym, że:

- w latach Polski Ludowej zmiany w źródłach utrzymania ludności były powodowane popytem na siłę roboczą w miastach,

- w gospodarce rynkowej w ówczesnych polskich warunkach przy redukcji zatrudnienia, wysokim bezrobociu część ludności przechodziła na wcześniejsze emerytury, część otrzymywała zasiłki socjalne lub dla bezrobotnych, niewielka część podjęła pracę za granicą albo zapoczątkowała działalność pozarolniczą na własny rachunek,
- zaistniały jeszcze inne powody, o których poniżej.

W 2002 r. we wszystkich gminach powiatu płockiego większość mieszkańców utrzymywała się ze źródeł nierolniczych, to jest z pracy najemnej, na rachunek własny w firmie zajmującej się działalnością pozarolniczą oraz na rachunek własny w swoim gospodarstwie rolnym i czwarta grupa czerpiąca dochody z tytułu emerytury, renty, zasiłku, stypendium. Tak wysoki odsetek mieszkańców wsi utrzymujących się w 2002 r. ze źródeł nierolniczych w porównaniu do 1988 r. wynika częściowo z następujących powodów:

Po pierwsze, ze zmiany metodologii zaliczania przez GUS osób utrzymujących się głównie z rolnictwa i ze źródeł pozarolniczych. Mianowicie w spisach ludności do 1988 r. włącznie była mowa o rolnictwie w ogóle, zaś w 2002 r. tylko uwzględniono pracę (wraz z osobami utrzymywanymi) w swoim gospodarstwie rolnym z pominięciem osób najmowanych, opłacanych przez podmiot wynajmujący.

Po drugie, ze względu na restrukturyzację, przekształcenia własnościowe, likwidacje niektórych zakładów i miejsc pracy część ich pracowników przechodziła na wcześniejszą emeryturę lub stawała się bezrobotna i utrzymywała się z zasiłków lub z nierejestrowanej pracy dorywczej³⁸.

Pomimo zgłaszanych uwag jesteśmy skazani na wykorzystanie danych ze spisu ludności z 2002 r., mając świadomość ich niedoskonałości. Wynika z nich, że najwięcej mieszkańców ze źródeł nierolniczych utrzymywało się w gm. Nowy Duninów i Łąck (90%), a najmniej w gminach Wyszogród, Bulkowo i Słubice (poniżej 70%), czyli w porównaniu z 1950 czy 1960 r. rzeczywiście społeczeństwo wiejskie powiatu płockiego zmieniło się pod względem nie tylko źródeł utrzymania, lecz także nastąpiła zmiana struktury społeczno-zawodowej ludności, a także demograficznej. Pomimo że rolnictwo jako główne źródło

³⁸ Do 1988 r. nie notowano bezrobocia, bo kierowano się inną zasadą na rynku pracy – wszyscy mają pracę, ale i niższe wynagrodzenie, bo niższa wydajność pracy. Taką zasadą nie może się kierować właściciel prywatnej firmy, bo chodzi mu o jak najszybszy zwrot zaangażowanego kapitału. Stąd celem jego jest osiągnięcie zysku.

utrzymania w wielu gminach stanowiło dla mieszkańców marginalne znaczenie, to jednak nadal w 13 jednostkach samorządowych najniższego szczebla, więcej niż połowa ludności w 2002 r. mieszkała wspólnie z użytkownikiem gospodarstwa rolnego. To znaczy, że pośrednio była powiązana z rolnictwem, zwłaszcza w gm. Wyszogród (71%), Słubice (61%), a najmniej w gm. Stara Biała (35%), Bielsk (46%), Nowy Duninów (wykres 1).

Zatem patrząc na problem z drugiej strony, można twierdzić, że w gminach Stara Biała, Nowy Duninów, Bielsk już w 2002 r. istniała przewaga ludności rezydencjalnej nad pozostałą, a w następnych 6 gminach stanowiła prawie połowę (wykres 1, 2). Tylko w 6 gminach było zdecydowanie mniej ludności rezydencjonalnej niż powiązanej z rolnictwem. Należy sądzić, że w 2020 r., kiedy powstawał ten artykuł, w większości gmin przeważała ludność rezydencjonalna to jest taka, która nie była powiązana z rolnictwem, a część z nich przemieszczała się z Płocka do gmin podmiejskich, o czym świadczy ubytek rzeczywistej ludności w Płocku, a przyrost w gm. Słupno, Stara Biała, Radzanowo, Brudzeń Duży. Do tematu należy powrócić w 2022 r. kiedy znane będą wyniki kolejnego spisu ludności z 2021 roku.³⁹

Wykres 1.

Z ogółu ludności danej gminy % mieszkającej w 2002 r. wspólnie z użytkownikiem gospodarstwa rolnego

STRUKTURA ŹRÓDEŁ UTRZYMANIA LUDNOŚCI W 2002 R.

Źródła utrzymania ludności można analizować bardzo ogólnie w podziale na rolnicze i nierolnicze, jak to uczyniono powyżej, lecz także na utrzymujących się z pracy i ze źródeł niezarobkowych. Dalej mieszkańców utrzymujących się z pracy i ze źródeł niezarobkowych można analizować w podziale na 3 źródła (tab. 3) lub na utrzymujących się z pracy pozarolniczej ze źródeł niezarobkowych (wykres 2). Z pracy utrzymywało się od 59% mieszkańców gm. Nowy Duninów do 71% w gm. Łąck i Stara Biała i nieco mniej w gm. Radzanowo, Słupno. Tym samym ze źródeł niezarobkowych utrzymywało się najmniej osób

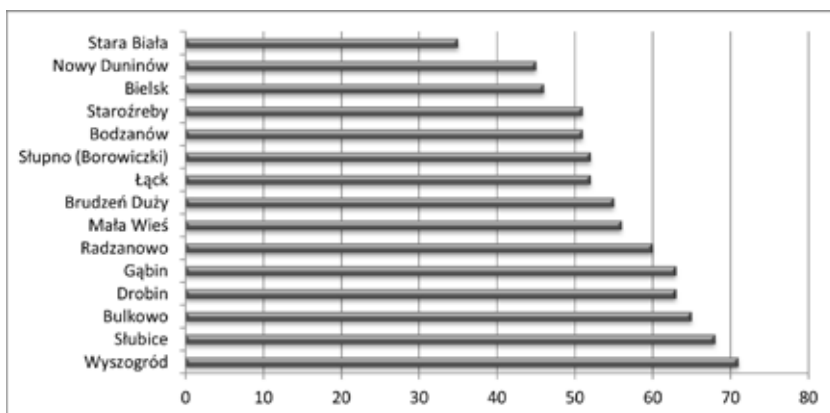
³⁹ Nie wykorzystano w niniejszym artykule wyników spisu z 2011 r., ponieważ są mało wiarygodne ze względu na sposób jego przeprowadzenia.

w gm. Stara Biała (29%), Łąck, a najwięcej w gm. Nowy Duninów (41%), Bodzanów, Wyszogród (39%), Staroźreby.

Wykres 2.

Ludność wiejska powiatu płockiego utrzymująca się z pracy poza rolnictwem i ze źródeł niezarobkowych w 2002 r. (w %)

Źródło: patrz tab. 3.

Wnikając głębiej w problem, z czego ludność czerpie dochody, można je podzielić na 6 źródeł (tab. 3). W zdecydowanej większości gmin takim źródłem dochodów była praca najemna, która zapewniała od 19% (gm. Wyszogród) do 50% (Stara Biała) dochodów mieszkańcom tych gmin. Im gminy leżały dalej od Płocka, tym niższy odsetek osób utrzymywał się z pracy najemnej, a więcej z pracy w swoim gospodarstwie rolnym (tab. 3 i wykres 3) na co wskazują dane dotyczące gm. Wyszogród, Bulkowo, Drobin, Słubice.

Tabela 3.

Struktura % źródeł utrzymania ludności wiejskiej pow. płockiego w 2002 r. na tle 3 innych miast

Gminy	Z pracy			Ze źródeł niezarobkowych			Razem
	najemnej	na r-k własny	w gosp. rolnym	emerytury	renty	zasilki	
1.Bielsk	42	4	20	17	8	9	100
2.Bodzanów	34	5	22	19	9	11	100
3.Brudzeń Duży	39	4	23	18	9	7	100
4.Bulkowo	27	2	35	20	8	8	100
5.Drobin	24	4	37	20	9	6	100
6.Gąbin	35	4	24	20	8	9	100

7.Łąck	44	7	10	16	13	10	100
8.Mała Wieś	36	3	25	21	8	7	100
9.Nowy Duninów	46	7	6	16	12	13	100
10.Radzanowo	37	5	26	16	9	7	100
11.Słupno	41	8	19	16	9	7	100
12.Słubice	28	4	33	19	9	7	100
13.Stara Biała	50	6	15	14	8	7	100
14.Staróżreby	34	3	25	19	10	9	100
15.Wyszogród	19	2	40	22	10	7	100
m. Drobin	52	5	4	14	11	14	100
m. Gąbin	46	13	6	17	10	8	100
m. Wyszogród	49	7	6	15	10	13	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Podstawowe informacje ze spisów powszechnych. Powiat płocki. NSP 2002, US, Warszawa 2003.

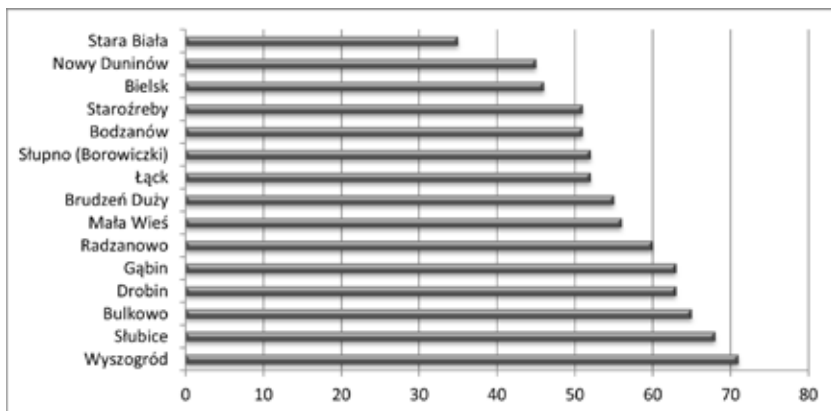
Z pracy na rachunek własny w firmie pozarolniczej czerpało dochody od 2% mieszkańców (Bulkowo, Wyszogród) i nieco więcej w gm. Mała Wieś, Staróżreby, Słubice, Gąbin, Drobin; do 7-8% w gm. Słupno, Łąck, Nowy Duninów. Emerytura zapewniała z kolei źródła utrzymania dla 14-22% mieszkańców gmin. Najwięcej osób z emerytury utrzymywało się w gm. Wyszogród, Mała Wieś (21%), Bulkowo, Drobin, Gąbin (20%), a najmniej w gm. Stara Biała (14%), Słupno, Nowy Duninów, Radzanowo (16%). Z renty utrzymywało się około dwukrotnie mniej osób niż z emerytury, bo od 8% (Bielsk, Bulkowo, Gąbin, Mała Wieś, Stara Biała do 13% (Łąck) lub 12% (Nowy Duninów). Podobny odsetek mieszkańców jak z rent utrzymywał się z zasiłków, przy czym najczęściej w gm. Nowy Duninów (13%), a najmniej w gm. Drobin (6%). Zatem skrajna rozpiętość między gminami w zakresie utrzymywania się z poszczególnych źródeł liczona w punktach procentowych (pp) była następująca:

- z pracy najemnej – 31,
- z pracy w swoim gospodarstwie rolnym – 34,
- z pracy na rachunek własny – 6,
- z emerytury – 8,
- z renty – 5,
- z zasiłków - 7.

Rozpiętości te były spowodowane głównie położeniem względem Płocka, a częściowo także walorami środowiska przyrodniczego w przypadku gm. Łąck⁴⁰, Nowy Duninów⁴¹.

Wykres 3.

% ludności wiejskiej utrzymującej się z pracy we własnym gospodarstwie rolnym w 2002 r.

Źródło: patrz tab. 3.

W związku z tym, że 3 miasteczka leżące w pow. płockim są siedzibami władz samorządu gminnego, a więc stanowią wspólnotę miejsko-wiejską, warto przyrzeć się, na ile ich ludność w zakresie źródeł utrzymania różni się od ludności wiejskiej wchodzącej w skład gminy. Otóż:

- od 46 do 52% ludności tych miast utrzymywało się z pracy najemnej, podczas gdy ludności wiejskiej od 19 do 35%,
- z pracy w swoim gospodarstwie rolnym odpowiednio 4-6% i 24-40%,
- z dochodów własnej firmy 5-13% i 2-8%,
- z emerytury 14-17% i 20-22%,
- z renty 10-11% i 8-10%,
- z zasiłków 8-14% i 6-9%.

⁴⁰ M. Molenda, *Walory turystyczne jako czynnik rozwoju lokalnego gminy Łąck*, „Rocznik Żyrardowski”, tom V, WSRL, Żyrardów 2007.

⁴¹ K. Podawca, *Zróżnicowanie atrakcyjności turystycznej gmin powiatu płockiego*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego”, tom IX, Płock 2017.

Zatem istniały duże różnice w źródłach utrzymania między ludnością tych 3 miast a ludnością wiejską wchodzącą w skład tych gmin miejsko-wiejskich. Czy takie rozbieżności występowały w strukturze wieku ludności?

STRUKTURA WIEKU LUDNOŚCI WIEJSKIEJ W 2002 R.

Nie wchodząc w zbyt szczegółową analizę wieku mieszkańców, dokonano ich podziału na 4 subpopulacje liczące w zasadzie po 20 roczników (z wyjątkiem najstarszej). Najbardziej liczna była subpopulacja w wieku 0-19 lat. Udział jej w ogólnej liczbie mieszkańców danej gminy wynosił od 27-27,9% w gminach Wyszogród, Słupno, Gąbin do 30-30,9% w gminach Słubice, Bulkowo, Stara Biała, Drobin, Brudzeń, Bielsk, Staroźreby. Skrajna różnica między gm. Wyszogród a Staroźreby wynosiła 3,7. W tym zakresie trudno się dopatrzeć wpływu położenia gmin na udział dzieci i młodzieży w populacji poszczególnych gmin, czego przykładem są dwie wyżej wymienione gminy leżące na peryferiach powiatu oraz gm. Słupno i Stara Biała sąsiadujące z Płockiem (różnica 3, 4 pp).

Subpopulacja w wieku 20-39 lat była tylko nieco mniej liczna od poprzednio omawianej, z wyjątkiem gm. Słupno (różnica 2,7 pp), gm. Gąbin, gdzie minimalnie była liczniejsza najbardziej aktywna zawodowo, demograficznie i przestrzennie grupa osób w wieku 20-39 lat. Trzeba podkreślić, że subpopulacja najmłodsza w minimalnym stopniu uczestniczy w migracjach, zaś ta w wieku 20-39 najintensywniej, zwłaszcza w odpływie. Stąd na ogół w gminach peryferyjnie usytuowanych względem Płocka i komunikacyjnie słabo z nim powiązanych udział subpopulacji w wieku 20-39 lat w ogólnej liczbie mieszkańców danej gminy był niski i wynosił 24-26% (Wyszogród, Brudzeń, Bodzanów, Słubice, Mała Wieś), zaś w gminach takich jak Stara Biała, Słupno, Łąck, a nawet Drobin przekraczał 29%. To znaczy, że z tych gmin była niższa intensywność odpływu tej grupy osób lub też były celem jej napływu, np. w przypadku gm. Słupno, Stara Biała. Największa różnica liczona pomiędzy subpopulacją w wieku 20-39 lat a najmłodszą występowała w gm. Brudzeń (5 pp) i Słubice (3,7 pp).

Udział subpopulacji w wieku 40-59 lat w porównaniu do poprzedzającej, o której była mowa powyżej, w ogólnej liczbie mieszkańców danej gminy, był w 14 gminach niższy od 0,6 pp (gm. Wyszogród) do 7,7 pp (gm. Bulkowo).

Tylko w gm. Bodzanów udziały te były takie same, to znaczy nieco więcej niż co czwarta osoba była w wieku 20-39 lat lub 40-59 lat. Ogólna rozpiętość między gminami w wieku ludności 40-59 lat wynosiła 4,7 pp (Łąck-Bulkowo), czyli była porównywalna (4,9 pp) z subpopulacją w wieku 20-39 lat (Słupno-Wyszogród).

Udział subpopulacji najstarszej w ogólnej liczbie mieszkańców poszczególnych gmin wynosił od 15,2% w gm. Stara Biała do 23,6% w gm. Wyszogród i nieco mniej w gm. Mała Wieś, Gąbin, Drobin, Bodzanów (tab. 4).

Uwzględniając dwie skrajne subpopulacje, poczynając od najmłodszej wiekiem ludności, a kończąc na najstarszej, jeszcze w 2002 r. w 14 gminach liczba wnucząt w wieku 0-14 lat przewyższała zdecydowanie liczbę babć i dziadków w wieku 65 lat i powyżej, co było spowodowane stosunkowo wysokim współczynnikiem urodzeń dzieci w latach 1987-2001. Jedynym wyjątkiem była gmina Wyszogród, gdzie liczba wnucząt była taka sama jak dziadków (tab. 4 kolumna 2 i 8). Różnica w pp między wnuczętami a dziadkami była największa w gm. Stara Biała (wynosiła 10,7 pp), w następnej kolejności w gm. Bielsk (9,4 pp), Łąck, Radzanowo, Brudzeń, Nowy Duninów (8,7 pp). Z drugiej strony (pomijając gm. Wyszogród) były 4 gminy, gdzie te różnice między liczbą dzieci a liczbą dziadków były niewielkie. Należały do nich gm. Gąbin (3,6 pp), Bodzanów, Mała Wieś, Słupno (5,4 pp). Im różnice liczone w pp między liczbą wnucząt a liczbą dziadków były mniejsze, tym społeczność danej gminy była starsza. Zatem najstarsza społeczność była w gm. Wyszogród, Gąbin, Mała Wieś, Bodzanów, Słupno najmłodsza w gm. Stara Biała, Bielsk, Łąck, Brudzeń, Radzanowo, a pośrednie miejsce (od 6 do 10) zajmowały gm. Nowy Duninów, Staroźreby, Bulkowo, Drobin, Słubice.

Tabela 4.

Struktura % wieku ludności wiejskiej w 2002 r.

Gminy	0-14	15-19	0-19 (2+3)	20-39	40-59	60-64	65+	60+ (7+8)	Razem (4+5+6+9)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.Bielsk	21,7	8,6	30,3	28,9	24,8	3,7	12,3	16,0	100
2.Bodzanów	20,0	8,5	28,5	25,9	25,9	4,0	15,7	19,7	100
3.Brudzeń Duży	21,4	9,2	30,6	29,2	23,6	4,0	12,6	16,6	100
4.Bulkowo	21,8	8,6	30,4	29,2	21,5	3,9	15,0	18,9	100
5.Drobin	22,7	8,0	30,7	25,7	23,7	5,0	14,9	19,9	100
6.Gąbin	19,7	7,8	27,5	27,8	24,4	4,2	16,1	20,3	100
7.Łąck	20,7	8,6	29,3	29,2	26,2	3,6	11,7	15,3	100

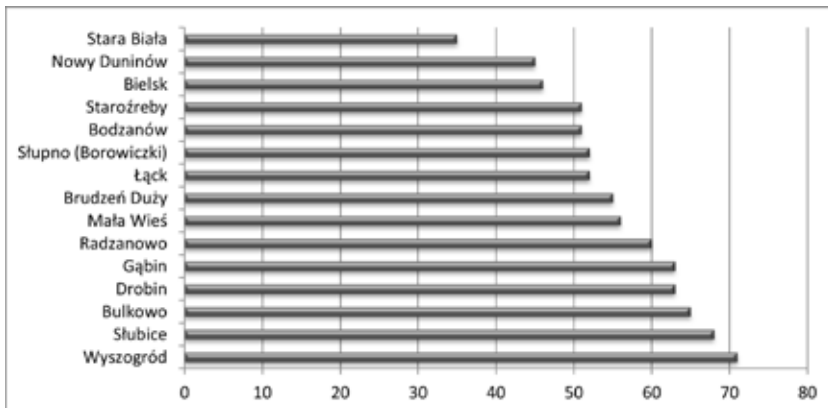
8.Mała Wieś	20,4	8,2	28,6	26,5	24,1	4,8	16,0	20,8	100
9.Nowy Duninów	21,0	8,6	29,6	28,6	25,5	4,0	12,3	16,3	100
10.Radzanowo	21,5	8,4	29,9	28,8	24,5	4,2	12,6	16,8	100
11.Słupno	19,5	7,6	27,1	29,8	25,5	4,0	13,6	17,6	100
12.Słubice	21,7	8,5	30,1	26,4	24,7	3,7	15,1	18,8	100
13.Stara Biała	22,0	8,1	30,5	29,8	24,5	8,9	11,3	15,2	100
14.Staroźreby	22,8	8,1	30,9	27,8	22,2	5,0	14,1	19,1	100
15.Wyszogród	19,1	8,1	27,2	24,9	24,3	4,5	19,1	23,6	100
m. Drobin	20,4	9,7	30,1	28,0	27,8	3,6	10,5	14,1	100
m. Gąbin	18,0	8,1	26,1	28,6	29,0	3,7	12,6	16,3	100
m. Wyszogród	19,5	8,0	27,5	28,5	26,0	4,8	13,2	18,0	100

Źródło: patrz tab. 3.

Ludność względnie najmłodsza zamieszkiwała w gminach okalających Płock od strony zachodniej i części północnej, zaś najstarsza na wschód od miasta (wykres 4). Między 2002 r. a 2020 r. nastąpiło przesunięcie subpopulacji najmłodszej do subpopulacji w wieku 20-34, a tej z kolei do następnej przy jednoczesnym wymarcu subpopulacji najstarszej wiekiem oraz stosunkowo po 2002 r. niskim współczynnikiem urodzeń dzieci nastąpiło dalsze starzenie się społeczeństwa.

Wykres 4.

Udział % dzieci i młodzieży w wieku 0-14 lat oraz osób w wieku 65+ w ogólnej liczbie mieszkańców w 2002 r.

Źródło: patrz tab. 4

Można domniemywać, że w większości gmin w 2020 r. liczba wnucząt będzie dorównywać liczbie dziadków, a w niektórych z nich będzie nawet mniejsza, co stwarzać może nowe problemy dla samorządów lokalnych.

PODSUMOWANIE I ZAKOŃCZENIE

W okresie badanym na wsi pow. płockiego nastąpiły ważne zmiany w liczbie ludności, w jej przestrzennym rozmieszczeniu, w źródłach utrzymania. W odróżnieniu od większości powiatów w Polsce w powiecie płockim liczba mieszkańców na wsi w latach 1946-2018 zmalała minimalnie i tylko dlatego, że niektóre wsie zostały włączone w granice administracyjne Płocka, a osada wiejska Drobin awansowała do rangi miasta. Łącznie wieś płocka w wyniku dokonanych zmian administracyjnych wieś – miasto w latach 1975-2004 utraciła 9,5 tys. ludności. Jeżeli uwzględnimy wartość przyrostu naturalnego w analizowanym okresie 73 lat, to w wyniku ujemnego salda migracji wzbogaciła ona Płock i inne tereny kraju o około 56 tys. ludności. To jest właśnie wkład wsi płockiej w rozwój demograficzny państwa.

Proces zmian w przyroście rzeczywistym ludności i w źródłach utrzymania był bardzo przestrzennie zróżnicowany. Ujawniała się w tym zakresie rola Płocka jako ośrodka oferującego miejsca pracy i świadczonych usług typu regionalnego. Dlatego wokół miasta następowała koncentracja ludności napływającej z gmin peryferyjnych, a od 2000 r. przenoszących się z miasta Płocka do jego strefy podmiejskiej. W wyniku podejmowania przez mieszkańców wsi pracy poza rolnictwem, w tym głównie w Płocku, a wraz z upływem czasu przechodzenie ich na emeryturę coraz więcej ludności utrzymywało się ze źródeł nierolniczych. W 2002 r. we wszystkich 15 gminach powiatu więcej niż 60% mieszkańców, a w 5 gminach nawet 80% i powyżej utrzymywało się ze źródeł nierolniczych. Praca pozarolnicza ludności wiejskiej związanej na ogół z gospodarstwem rolnym przysparzała nie tylko dochodów i wpływała na poprawę warunków życia mieszkańców, lecz powodowała przeobrażenia w strukturze zawodowej i mobilizowała ją do podnoszenia kwalifikacji, wykształcenia. Podejmowanie pracy pozarolniczej umożliwiało nawiązywanie szerszych kontaktów z ludnością miejską i powolne zmiany w sposobie życia, zachowania. Wieś z rolniczej przekształciła się w wielofunkcyjną pod względem społeczno-zawo-

dowym. Społeczność wiejska stawała się coraz bardziej otwarta, co przyczyniło się do modernizacji nie tylko samej wsi, ale także rolnictwa. Praca w mieście w nowym środowisku, nawiązywanie kontaktów z jej mieszkańcami umożliwiało wraz z upływem czasu, zmianę stałego miejsca zamieszkania z wiejskiego na miejskie. Zmiana miejsca zamieszkania z osób dotychczas dojeżdżających do pracy nie oznaczała zerwania kontaktów ze środowiskiem, z którego dane osoby się wywodziły. W ten sposób zachodził proces zacierania się różnic między społeczeństwem miejskim a wiejskim, tym bardziej, jak już wspomniano, że niektóre osoby z miasta przenosiły się na wieś.

Proces przemieszczania ludności wieś – miasto i odwrotnie trwa nadal, przy czym więcej ludności z Płocka przenosi się na wieś niż ze wsi do Płocka. Zaciera się również różnica pomiędzy obrzeżem miasta a jego strefą podmiejską w zabudowie wsi i w wyposażeniu w infrastrukturę komunalną, która była tak wyraźna jeszcze 30 lat temu. Przekształcenia w strukturze społeczno-zawodowej, jak też w samym kurczącym się rolnictwie jako dziale zatrudnienia i źródle utrzymania, ale przy jego jednoczesnej modernizacji, sprawiają, że w zabudowie wsi znikają lub po przebudowie zmieniają funkcje z rolniczej na nierolniczą budynki gospodarcze: stajnie, obory, chlewnie.

Ponadto nowo powstające budynki mieszkalne pod względem architektonicznym, zabudowy, kubatury, wystroju zewnętrznego przybierają dość często formę rezydencjalną, a nie związaną z rolnictwem. Tak więc wieś płocka jeszcze w latach 60. XX wieku chłopska⁴² i rolnicza pod względem zatrudnienia i struktury zawodowej ludności, źródeł utrzymania w początkach XXI wieku stała się nierolnicza. Dowodzą tego następujące dane:

- w każdej z gmin więcej niż co trzecia osoba utrzymywała się ze źródeł niezarobkowych (emerytura, renta, zasiłek itp.),
- z kolei z rolnictwa od 6% (Nowy Duninów) do 40% (Wyszogród),
- z pracy poza rolnictwem od 21% (Wyszogród) do 56% (Stara Biała).

Liczby te świadczą o bardzo złożonej strukturze społeczno-zawodowej mieszkańców w układzie przestrzennym powiatu. Na ogół wsie gminne są bardziej zurbanizowane, czyli mają charakter nierolniczy niż wsie peryferyjne, gdzie nadal ważne znacznie posiada funkcja rolnicza z tendencją do rolnictwa

⁴² K. Gorlach, *Zmierzch klasy chłopskiej*, „Studia Socjologiczne”, nr 1.

wyspecjalizowanego przybierającego formę farmerską⁴³. Ocena dokonujących się zmian na wsi ma wymiar wielowątkowy. Z jednej strony zmianę struktury społeczno-zawodowej można uważać za cechę pozytywną, zaś z drugiej strony ekspansję budownictwa mieszkaniowego na tereny o żyznych glebach należy ocenić negatywnie. Podobnie jak specjalizacja gospodarstw rolnych w wybranych kierunkach produkcji na przykład: nadmierną koncentrację hodowli drobiu, trzody chlewnej, bydła należy ocenić negatywnie. Nie zachowują one zasady zrównoważonego rozwoju rolnictwa⁴⁴ i prowadzą do zachwiania równowagi w systemie z wszelkimi ujemnymi konsekwencjami dla człowieka.

Tak więc wieś jako całość, czyli traktowana jako system, jak i części składowe tego systemu (ludzie, kultura, przyroda, gospodarka, infrastruktura, budownictwo, sposób zagospodarowania itd.) jest ciekawym obiektem badań, które warto kontynuować.

BIBLIOGRAFIA

Chojnacki J., *Petrochemia a rozwój Płocka*, Wydanie II, Warszawa 1977.

Gałąj D., *Chłopi - robotnicy wsi polskiej, rzeczywistość i opinie*, PWRiL, Warszawa 1964.

Gocał T., Rakowski W., *Delimitacja regionów i subregionów migracyjnych w zakresie dojazdów do pracy*, „Monografie i Opracowania” nr 332/17, Szkoła Główna Planowania i Statystyki, Instytut Statystyki i Demografii, Warszawa 1991, s. 68 oraz 78-80.

Golachowski S., *Urbanizacja wsi w województwie opolskim w: Studia nad miastami i wsiami śląskimi*, PWN, Opole-Wrocław 1969.

Golinowska S. (red.), *Polska bieda. Kryteria. Ocena. Przeciwdziałanie*. Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 1996.

Kacprzak M., *Wieś płocka – warunki bytowania*, Instytut Spraw Społecznych, Warszawa 1937.

Kiełczewska-Zaleska Z. i M., *Geografia osadnictwa. Zarys problematyki*, PWN, Warszawa 1976.

---

⁴³ J.S. Zęgar, *Problematyka wyboru modelu rolnictwa we współczesnym świecie*, „Rocznik Żyrardowski”, tom IV, WSRL, Żyrardów 2006.

⁴⁴ S. Kowalczyk, *Rolnictwo zrównoważone w erze globalizacji zagrożenia i szanse*, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2018.

Misztal S., *Rozwój przemysłu na Mazowszu* [w:] *Mazowsze – kształtowanie struktur przestrzennych*, „Biuletyn” Instytut Gospodarstwa Społecznego (IGS), nr 4/1989,

Problemy regionu warszawskiego, tom V, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 1992.

Molenda M., *Walory turystyczne jako czynnik rozwoju lokalnego gminy Łąck*, „Rocznik Żyrardowski”, tom V, WSRL, Żyrardów 2007.

Podawca K., *Zróżnicowanie atrakcyjności turystycznej gmin powiatu płockiego*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego”, tom IX, Płock 2017.

Rakowski W., *Regiony miejskie w Polsce w świetle migracji ludności*, „Monografie i opracowania” nr 271, Szkoła Główna Planowania i Statystyki, Warszawa 1989, s. 54, 55, 57, 62, 65, 67, 125.

Rakowski W., *Procesy urbanizacji wsi . Na przykładzie woj. warszawskiego*, „Studia”, tom L, Polska Akademia Nauk Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, PWN, Warszawa 1975.

Rakowski W., *Zmiany w źródłach utrzymania ludności wiejskiej powiatu płockiego pod wpływem industrializacji*, „Notatki Płockie”, nr 5/59, Płock, 1970.

Rogalewski O., *Budulec wsi polskiej w 1950 r.* „Acta Universitatis Wratislaviensis”, No 47, Studia Geograficzne, VIII, Wrocław 1966.

Stanny M., *Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 2013.

Trzczińska B., *Oddziaływanie inwestycji wiodącej na zatrudnienie w zakładach przemysłowych w ośrodkach intensywnie uprzemysłowionych*, Polska Akademia Nauk. Komitet Badań Rejonów Uprzemysłowionych, PWN, Warszawa 1988.

Turski R., *Między miastem a wsią, Struktura społeczno-zawodowa w Polsce*. PWN, Warszawa, 1965.

Tkocz J., *Organizacja przestrzenna wsi w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1998.